
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κ. Παπαϊωάννου, *‘Ο μαρξισμός σάν ιδεολογία*, εκδόσεις Κομμούνα/Θεωρία II, Ἀθήνα 1988, σ. 268

Ἐὸ τόμος αὐτός ἀποτελεῖ τόν πρῶτο μιᾶς σειρᾶς μέ ἔργα τοῦ συγγραφέα πού προγραμματίστηκε ἡ ἔκδοσή τους κι ἀναγγέλθηκε ἀπό τόν ἐκδότη, στόν πρόλογό του. Ἐκτός ἀπό τήν εἰσαγωγή τοῦ ἐκδότη, περιλαμβάνει τά κείμενα: *Ἡ κρίση τοῦ μαρξισμοῦ* (σσ. 31-148), *Ἡ αὐτοκριτική τοῦ μαρξισμοῦ* (σσ. 151-168), *Ἡ οἰκονομική θεωρία τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ* (σσ. 171-235) καί *Βιομηχανία καί κοινωνία* (σσ. 239-268) πού δημοσιεύτηκαν γιά πρώτη φορά τό 1954, τό 1960, τό 1958 καί τό 1956, ἀντίστοιχα, τό καθένα.

Τά δύο πρῶτα ἀπό τά παραπάνω κείμενα ἀσκοῦν κριτική στό θεωρητικό καί πρακτικό στάτους τοῦ μαρξισμοῦ, λίγο πρίν καί κάποια χρόνια μετά τήν ἀποσταλινοποίηση πού ἀποπειράθηκε ὁ Κροῦτσεφ, ἐνῶ τά δυό τελευταῖα ἐπιχειροῦν νά διορθώσουν καί νά συμπληρώσουν βασικές ἔννοιες-κλειδιά τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ἐφαρμόζοντάς τες στήν ἀνάλυση τοῦ καπιταλισμοῦ. Πρόκειται, λοιπόν, γιά δυό κείμενα κριτικῆς καί δυό κείμενα ἐφαρμογῆς τῆς μαρξιστικῆς προσέγγισης.

Θά πρέπει ἐξαρχῆς νά ποῦμε ὅτι ὅπως ὁ Ν. Κάλλας παλιότερα ἢ ὁ Κ. Καστοριάδης καί ὁ Κ. Ἀξελός στίς μέρες μας, ὁ Κ. Παπαϊωάννου ὑπῆρξε ἕνας μαρξιστής συγγραφέας πού δέν ἀρκέστηκε σέ μιά παθητική ἀναπαραγωγή τῶν ιδεῶν τοῦ Μάρξ. Τό γεγονός ὅτι ἀκολουθεῖ τόν μαρξιστικό τρόπο ἀνάλυσης κι ὅταν ἀσκεῖ αὐστηρή κριτική στό δογματικό μαρξισμό κι ὅταν μελετᾶ τίς μεταμορφώσεις πού δέχτηκε ὁ καπιταλισμός, μετά τό θάνατο τοῦ Μάρξ, θά ἔφτανε γιά νά κάνει περιττή μιά τέτοια ἐπισήμανση. Παρόλα αὐτά, τήν κρίνουμε ἀναγκαῖα ἐδῶ, γιατί ἡ κριτική πού ἀσκεῖται στόν δογματικό μαρξισμό, ἀκόμα κι ὅταν διαπνέεται ἀπό τίς ἀρχές πού στηρίζουν τή θεωρία τοῦ Μάρξ, μ’ ἄλλα λόγια ἀκόμα κι ὅταν γίνεται ἐκ τῶν ἔσω, συχνά ὑποκινεῖ ἐκεῖνες τίς δόσεις καχυποψίας πού χρειάζονται ἴσα ἴσα γιά νά ἐμποδίσουν τόν βιαστικό ἢ δογματικό ἀναγνώστη νά σκεφτεῖ ὅτι ἡ μαρξιστική θεωρία, ἀποτέλεσμα ἢ ἴδια τῆς ἀμείλικτης κριτικῆς πού ἄσκησε ὁ Μάρξ στίς ιδεολογικές καί θεωρητικές συλλήψεις τῆς ἐποχῆς του, θέτει σάν ὄρο γιά τήν παραπέρα προώθησή της μιάν ἀνάλογη κριτική πάνω στά ἴδια τά θεωρητικά καί πολιτικά πεπραγμένα της. Γιατί, φυσικά, τό θέμα δέν εἶναι νά διαφυλάξουμε τό πνεῦμα ἢ τό γράμμα τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, ἔτσι ὅπως σώζεται μέσα ἀπό τά κείμενα. Τό θέμα εἶναι νά ἐντοπίσουμε καί νά ἀναπτύξουμε παραπέρα ἐκεῖνα τά σημεῖα της πού ἀντέχουν στό χρόνο καί τή διατηροῦν γόνιμη ὄχι μόνο γιά σήμερα ἀλλά καί γιά αὔριο. Ἀκόμα κι ἂν σώζαμε τόν Μάρξ ἀπό τίς πιέσεις πού ἀσκεῖ ὁ χρόνος πάνω στό ἔργο του, χωρίς μαρξιστές νά τό μετασχηματίζουν, θά καταλήγαμε στό ἀποτέλεσμα πού θά θέλαμε νά ἀποφύγουμε: στή θεωρητική ἐξαφάνισή του.

Στά ἑκατό καί παραπάνω χρόνια πού μεσολάβησαν ἀπό τό θάνατο τοῦ Μάρξ, οἱ

μαρξιστές πού υπήρξαν δημιουργικοί συγγραφείς κι όχι φιλολογίζοντες αναλυτές, κριτικοί στοχαστές κι όχι θεολογίζοντες σχολιαστές, δέν είναι πολλοί. Ἐντίθετα εἶναι λίγοι. Αὐτοί οἱ λίγοι συγγραφείς πρέπει νά διαβάζονται καί νά ξαναδιαβάζονται, ὅπως διαβάζουμε καί ξαναδιαβάζουμε τά κείμενα τοῦ Μάρξ, ὄχι γιατί τά ἔχουμε μετατρέψει σέ φετίχ μέσα μας, ἀλλά γιατί μᾶς βοηθοῦν νά ἀντιμετωπίσουμε τίς ὑπερβάσεις πού ἐπιχειροῦν τῆς δικῆς μας ἐποχῆς, ὅταν αὐτές εἶναι αὐθαίρετες καί στό γόνατο. Καί εἶναι τέτοιες, ὅταν παρακάμπτουν τήν ἱστορικο-κριτική ἀνάλυση γιά νά γεννήσουν κατά περίσταση ἢ γιά τίς ἀνάγκες μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς ἢ πολιτικῆς καριέρας, σωσίβια θεωρητικά σχήματα. Χρειάζεται νά ξαναδιαβάσουμε αὐτούς τούς λίγους ἀληθινά δημιουργικούς μαρξιστές συγγραφείς, ν' ἀκούσουμε μέ προσοχή τί μᾶς λένε, μέ τήν περίσκεψη τοῦ ἀναγνώστη πού εἶναι χρεωμένος μέ παραπέρα ἔρευνα ἢ πολιτική δράση, χωρίς τίς βιαστικές ἀντιρρήσεις πού προβάλλουμε γιά νά συγκαλύψουμε τή θεωρητική ἀδιαφορία ἢ ἀδράνεια, ὅποτε μᾶς βαραίνουν. Νά προσέξουμε τό ὕφος τους, ἀλλά καί τίς βιβλιογραφικές τους παραπομπές καί φυσικά, νά ὑποστοῦμε τή θεωρητική καί πολιτική δοκιμασία στήν ὁποία μᾶς ὑποβάλλουν, πράγμα πού συνήθως δέν τό παθαίνουμε, διαβάζοντας σχολιαστές. Σέ τέτοια δοκιμασία ὑποβαλλόμαστε ὅταν διαβάζουμε λ.χ. τόν Λούκατς τῆς «*Ἱστορίας καί ταξικῆς συνείδησης*» κι ὄχι τόν Λούκατς τῆς «*Καταστροφῆς τοῦ Λόγου*», τόν Πουλαντζᾶ τῶν «*Κοινωνικῶν τάξεων στό σύγχρονο καπιταλισμό*» ἢ τόν Καστοριάδη τῆς «*Φαντασιακῆς θέσμησης τῆς κοινωνίας*» ἢ τῶν Λαβυρίνθων κι ὄχι τόν Γκαρωντύ τοῦ «*Ὁ Θεός πέθανε*», τόν Νέγκρι τῶν *Νέων χώρων τῆς ἐλευθερίας* κι ὄχι τόν Χάμπερμας τῆς *Θεωρίας τῆς ἐπικοινωνιακῆς δράσης*.

Στήν ἴδια δοκιμασία μᾶς ὑποβάλλουν κι αὐτά τά κείμενα τοῦ Κώστα Παπαϊωάννου, γραμμένα μέσα στή δεκαετία τοῦ '50, ὅταν, στή Γαλλία, ἐπικρατεῖ ἤδη τό «νέο ἐπιστημονικό πνεῦμα πού καλλιεργοῦν καί σιγά σιγά καθιερώνουν ἐπιστημολογικές ἐργασίες σάν αὐτές τοῦ Bachelard. Οἱ ἀρχές τοῦ σχετικισμοῦ καί τοῦ πλουραλισμοῦ πού ἀπελευθερώνουν τή σκέψη τοῦ 20οῦ αἰ. ἀπό τό νομισμὸ τοῦ 19οῦ αἰ. θά ἐπηρεάσουν ἀποφασιστικά μή μαρξιστές θεωρητικούς, ὑποχρεώνοντας ὅσους δέν εἶχαν ἀναγνωρίσει τή σημασία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, νά τό κάνουν. Τό ἴδιο ἀποφασιστικά θά ἐπηρεάσουν καί τούς μαρξιστές διανοούμενους, ἀναγκάζοντάς τους νά συνειδητοποιήσουν τό θεωρητικό κενό μέσα στό ὁποῖο ξόδεψαν τίς δυνάμεις τους σέ πολιτικούς καί ἰδεολογικούς ἀγῶνες συσκοτισμένους καί μακροπρόθεσμα χαμένους, χάρη σέ σαρωτικούς δυισμούς τοῦ τύπου «ἀστική/προλεταριακή κουλτούρα». Ὁ Ἄλτουσέρ, στόν πρόλόγο του στό *Γιά τόν Μάρξ*, πού ἐπιγράφει «*Σήμερα*», μέ πικρία ἀναθυμᾶται τό μαρξισμό αὐτῆς τῆς δεκαετίας στή Γαλλία καί μᾶς ἀφήνει νά ἀναλογιστοῦμε τό θεωρητικό καί πολιτικό κόστος αὐτῶν τῶν ἀγῶνων παντοῦ ὅπου δίνονται ἐρήμην τῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς πού θά ἀνανέωνε τόν μαρξισμό.

Ὅταν ὁ Σάρτρ τό 1957, κατηγορεῖ τούς μαρξιστές ὅτι μετέτρεψαν τή θεωρία τοῦ Μάρξ σ' ἕναν ἀκαμpto οἰκονομισμὸ, τήν ἀντιμετώπιζε (δίπλα στίς φιλοσοφίες τοῦ Χέγκελ καί τοῦ Κίρκεργκορ, βέβαια) σάν ἀπαραίτητη, στό βαθμό πού ἡ ἱστορική στιγμή τήν ὁποία ἔκφραζε, δέν εἶχε ξεπεραστεῖ. Κάθε ἀντιμαρξιστικό ἐπιχείρημα εἶναι μιᾶ ἀνανέωση τῆς προμαρξιστικῆς σκέψης, ἔλεγε. Καί σωστά.

Τρία χρόνια πρὶν, ὁ Παπαϊωάννου προχωροῦσε πολύ παραπέρα καί ὑποστήριζε ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ δέ θέτει ἀπλῶς καί μόνο τά προβλήματα μεθόδου, ἐφαρμογῆς καί ἐπαλήθευσης πού θέτει κάθε θεωρία, ὅταν τήν ἐξετάζουμε ἀπό λογική καί σημασιολογική ἄποψη. Ἐκτότε, ἀντίθετα πού αὐτή ἡ θεωρία γιά τήν οἰκονομία, τό κράτος καί τήν ἰδεολογία, ἔγινε ἡ ἴδια οἰκονομία, κράτος κι ἐπίσημη ἰδεολογία, τά προβλήματα πού θέτει ἐκτός ἀπό ἐπιστημολογικά, εἶναι καί πολιτικά καί προχωρώντας παραπέρα,

άνθρωπολογικά ή βαθύτερα ακόμα, όντολογικά. "Όλα αυτά τά προβλήματα ό Παπαϊωάννου τά αντιμετώπιζει μέσα στό έργο του μέ μιά πλούσια κουλτούρα (πού όχι μόνο θά πρέπει νά μάς έντυπωσιάσει, αλλά και νά μάς προβληματίσει) και μέ μιά βαθύτατη γνώση τής ιστορίας. Εϊδικά, στά κείμενα αυτού του τόμου, αντιμετώπιζει αυτά τά προβλήματα στό πλαίσιο μιās ιστορικο-κριτικής θεώρησης. Στό πλαίσιο αυτό, αποδίδει τήν κρίση του μαρξισμού και τήν κρίση τής ιστορικής δύναμης που τον αντιπροσωπεύει, στό γεγονός τής αποπρολεταριοποίησης του μαζικού κινήματος και τής μετάθεσης του κέντρου βάρους τής δράσης του από τίς καπιταλιστικές σέ προ-καπιταλιστικές κοινωνίες όπως ήταν ή Ρωσία, όπου τό επαναστατικό κόμα μονοπωλώντας τή διαχείριση τής σοσιαλιστικής κοινωνίας έγινε κυρίαρχη τάξη, μέσα σέ μιά κοινωνία που ήθελε νά είναι άταξική. Σ' αυτή τήν κυρίαρχη γραφειοκρατική τάξη, που παραχάραξε τή μαρξιστική θεωρία, αποδίδει ό Παπαϊωάννου τήν άλλοτρίωση που υπέστη ό μαρξισμός, αφού στό ιστορικό της είχε περιλάβει άπολύσεις, έπιστρατεύσεις, ποινικές διώξεις των εργαζομένων, στρατόπεδα συγκέντρωσης, κτλ., όλα για τή διαφύλαξη ενός κρατικού καπιταλισμού που κλειδί για τήν εξήγησή του δέν θά μπορούσε νά έχει πιά τή γενική και άφηρημένη έννοια τής άτομικής ιδιοκτησίας, αφού ή τελευταία είχε άρθει, αλλά τον τρόπο όργάνωσης και διαχείρισης των παραγωγικών διαδικασιών μέσα στην κοινωνία.

Άλλά ή κριτική του Παπαϊωάννου δέν έξαντλείται σέ καταγγελίες του σταλινικού καθεστώτος. Άπογυμνώνοντας τό φαινόμενο τής άλλοτρίωσης του μαρξισμού, θέτει έρωτήματα που μάς άφορούν περισσότερο από ποτέ σήμερα κι έμάς που δέ ζήσαμε τό σταλινισμό κι ούτε φροντίσαμε νά μάθουμε γι' αυτόν όσα κι όποτε έπρεπε: περισσότερα, δηλαδή και νωρίτερα. Οί σελίδες που άφιερώνει στην ένότητα μέ τον τίτλο «Παρακμή του μαρξισμού και τής πολιτικής έν γένει» μάς προκαλούν πυρετό (γιατί είναι άδιέξοδες) όταν έπισημαίνουν ότι ή σχέση μας μέ τον δημόσιο βίο έχει άλλοτρωθεί μέσα από τον προπαγανδιστικό και όργανωτικό μηχανισμό που καθοδηγει και κινητοποιει τίς σύγχρονες μάζες, εκμηδενίζοντας τίς προϋποθέσεις για τήν όργανική ανάπτυξη μιās πολιτικής συνείδησης, αυθεντικής κι όχι μόνο κοματικής. Λέει: «... Πολύ προτού τό άστυνομικό κράτος ίσοπεδώσει τίς ιδέες μέσα τον άπεριόριστο κονφορμισμό, πολύ προτού ή κρατική μηχανή έξουδετερώσει κάθε από τά κάτω προερχόμενο κοινωνικό έλεγχο και πολύ προτού ό βομβαρδισμός των συνειδήσεων από τήν προπαγάνδα μεταμορφωθεί στην μόνη δύναμη που είναι ίκανή νά έξασφαλίσει τήν ιδεολογική συνοχή τής κονιορτοποιημένης κοινωνίας, ένας νέος τύπος μαζικού ανθρώπου έχει έμφανιστεί πάνω στα έρείπια τής φιλελεύθερης και ρασιοναλιστικής κοινωνίας του 19ου αιώνα: ένας άνθρωπος μέ άφοπλισμένη τή λογική του, στερημένος από κάθε προσωπική ευθύνη, άνίκανος νά γονιμοποιηθεί από ιδέες, άνίκανος νά έλέγχει τον έαυτό του, τήν ίδια του τήν πράξη, τήν ίδια του τήν πραγματικότητα, άνίκανος νά άκούσει μιάν όποιαδήποτε άλλη γλώσσα εκτός από τήν έρημωμένη γλώσσα των συνθημάτων και τής προσούρας» (ό.π. σσ. 147-148).

Για τον Παπαϊωάννου, δέν είναι ή ανάπτυξη ολοκληρωτικών καθεστώτων που πνίγει τήν έλευθερία τής σκέψης και παραλύει τήν κριτική δύναμή της. Άντίθετα, μάς λέει, οί, ολοκληρωτικές και μονολιθικές νοοτροπίες προϋπάρχουν και άνοίγουν τό δρόμο στα ολοκληρωτικά καθεστώτα. "Έτσι όσο ή πολιτική τής στελέχωσης κι ό κοματικός επαγγελματισμός θά καταστέλλουν υπόγεια τήν πολιτική άνησυχία των σύγχρονων ανθρώπων, αποενοχοποιώντας τό νάρκωμά της, τίς προϋποθέσεις για τήν ανάπτυξη μιās αυθεντικής πολιτικής συνείδησης (που δέν θά υποτάσσεται στην γραμμή, αλλά θά

τήν κρίνει και θά τή διαμορφώνει) θά πρέπει νά τίς ἀναζητήσουμε μέσα στίς πολιτικά περιθωριοποιημένες μάζες πού ζοῦν τήν κρίση τῆς κριτικῆς μέ τό πείσμα τῆς λευκῆς ἢ μειοψηφικῆς ψήφου, σέ μιά κατάσταση παρόλ' αὐτά, ἐπώδυνης ἀφωνίας. Γιά τόν Παπαϊωάννου πού ὑπῆρξε μοναχικός ἀλλά ὄχι ἀκοινώνητος συγγραφέας, ἡ κρίση τοῦ μαρξισμοῦ εἶναι κρίση τοῦ πνεύματος πού ἔκανε δυνατή τήν ἐμφάνισή του (δ.π.σ. 148).

Μέσα στίς σύγχρονες γραφειοκρατικές-διαχειριστικές κοινωνίες, ποιός καί πῶς κινεῖ τά νήματα ἔτσι πού τά μέλη τους νά ἔχουν χάσει τήν σχέση τους μέ τίς ἰδέες καί τή θεωρία πού θά τοὺς ἐπέτρεπαν νά ἀσκῆσουν ἔλεγχο στοὺς ἐξουσιαστικούς μηχανισμούς, ὅταν αὐτοί καταστέλλουν μιά τόσο ζωτική ἀνάγκη;

Στή μελέτη του «Ἡ οἰκονομική ἐρμηνεία τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ» ὁ Παπαϊωάννου ἀσχολεῖται διεξοδικά μέ τό θέμα αὐτό, ἀρχίζοντας ἀπό τό ξερρίζωμα τῆς αὐταπάτης σχετικά μέ τήν ἀταξική σοσιαλιστική κοινωνία. Τό 1958 λοιπόν, ὑποστηρίζει ὅτι τόσο στίς ὑπάρχουσες σοσιαλιστικές ὅσο καί στίς δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες, στίς βιομηχανικές δηλαδή, κοινωνίες τῆς ἐποχῆς μας, ὑπάρχει μιά ἄρχουσα τάξη πού μονοπωλεῖ τίς διευθυντικές λειτουργίες στήν οἰκονομία καί τήν διακυβέρνηση. Τό κριτήριο τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι ἓνα τυπικό κριτήριο «πού αὐτό καθαυτό δέ φωτίζει τίς πραγματικές μορφές τῆς ταξικῆς κυριαρχίας. Πίσω ἀπό τίς νομικές μορφές τῆς κρατικῆς (γραφειοκρατικῆς) φεουδαρχικῆς, ἀστικῆς κ.λπ. ἰδιοκτησίας, θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε τίς πραγματικές σχέσεις κυριαρχίας καί ὑποταγῆς, πάνω στίς ὁποῖες ἐδράζεται ἡ καθεστωτική τάξη: ἐκεῖ θά βροῦμε τό «κρυφό θεμέλιο» καί τή δυναμική τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ» (δ.π.σ. 188). Φαινόμενα πού καθορίζουν τέτοιες σχέσεις δέν εἶναι μόνο οἰκονομικά ἀλλά καί ἐξω-οἰκονομικά. Ὁ Παπαϊωάννου ἐπιμένει στά φαινόμενα τῆς κατακτητικότητας, τοῦ πολέμου, τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τέλος, πού καθορίζουν τήν οἰκονομική ὑποτελία. Τήν ἄρνηση τοῦ Μάρξ νά δώσει ἰδιαίτερη προσοχή σ' αὐτά τά φαινόμενα, πράγμα πού θά σχετικοποιοῦσε τήν οἰκονομική ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, ὁ Παπαϊωάννου τήν ἀποδίδει στά δογματικά στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας του.

Μέ τήν κριτική του τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ὁ Παπαϊωάννου κινεῖται στή γραμμή πού χάραξε ἡ γαλλική σκέψη ἀπό τίς πρῶτες ἀκόμη δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰώνα, μέ αἴτημα τῆ δημιουργία μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ συγκεκριμένου. Παίρνοντας ὑπόψη του τά ἱστορικά δεδομένα, ὁ Παπαϊωάννου ἐπιχειρεῖ νά διορθώσει καί νά συμπληρώσει τίς μαρξιστικές θέσεις γιά τό κράτος καί τήν πολιτική ἐξουσία. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ μαρξιστική φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ἔκφραζε τή σκέψη τοῦ 19ου αἰ. πού δεσμευόταν ἀπό τό σχῆμα ἑνός παγκόσμιου καί ἑνιαίου ντετερμινισμοῦ, ἀναζητώντας ἔτσι, πίσω ἀπό κάθε φαινόμενο, ἓνα σταθερό νόμο ἢ ἓνα κυρίαρχο παράγοντα. Θά πρέπει, ὡστόσο, νά ἀναγνωρίσουμε πῶς ἂν φτάσαμε, μέσα στόν 20ό αἰώνα, νά ἀντικαταστήσουμε τήν ἀρχή τοῦ παγκόσμιου ντετερμινισμοῦ μέ περιοχικούς ντετερμινισμούς πού ἐδράζουν σέ συστήματα ἀναφορᾶς συγκεκριμένων ἱστορικοκοινωνικῶν πλαισίων, αὐτό δέν τό πετύχαμε παίρνοντας ὑπόψη μας μόνον τίς παρατηρήσεις τῶν φυσικῶν τῆς ἐποχῆς μας. Τό χρωστᾶμε καί στή σκέψη τοῦ Μάρξ πού εἶχε τήν τόλμη νά διακρίνει ἐπίπεδα ἀνάλυσης καί νά θέσει τό ζήτημα τῶν πολλαπλῶν παραγόντων πού καθορίζουν τίς σχέσεις παραγωγῆς, ἔστω καί σέ πρωτογενῆ μορφή. Βέβαια, ὁ Μάρξ, ἀντιδρώντας στόν χεγκελιανό κρατισμό, προτιμοῦσε τό μοντέλο μιᾶς πολιτικῆς κοινωνίας ἱκανῆς νά κυβερνιέται μέ τό λιγότερο δυνατό κόστος καί ἐνάντια στήν κρατικοποίησή της. Ἴσως γιατί φοβόταν τοὺς ὀλοκληρωτισμούς πού ἐλλοχεύουν πίσω ἀπό ὀλιστικές θεωρησιακές προσεγγίσεις χεγκελιανοῦ τύπου. Τά ἴδια τά πράγματα, πάντως, διέψευσαν τόν Μάρξ. Ἡ οἰκονομία τῶν βιομηχανικῶν κοινωνιῶν κρατικοποιεῖται καί ἡ γραφειο-

κρατική τους διαχείριση γίνεται συντελεστής οικονομικής προόδου τόσο πού πιά στίς μέρες μας νά γίνονται προσπάθειες αναγνώρισης τής σύγχρονης κοινωνίας ὄχι πιά στή βάση τοῦ τρόπου ἐπικοινωνίας πού καθορίζει τήν διαχείριση τής παραγωγῆς καί τής διανομῆς.

Κάτω ἀπό τήν πίεση αὐτῶν τῶν τάσεων πού δέν εἶναι πρόσφατες καί βαθαίνουν, τό πρῶτο πού σκέφτεται ἕνας μαρξιστής διανοούμενος εἶναι ὁ κίνδυνος νά ὑποκατασταθεῖ ἡ θεώρηση τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν πού ἐπιδίωξε ὁ Μάρξ στή βάση τής ἀρχῆς τής πραγματικότητας (τήν ὁποία ἀπλοποιητικά ἀποκαλοῦμε ὑλιστική θεώρηση) ἀπό ἕναν ἰδεαλισμό πού τόν θεωρήσαμε νεκρό καί πού ὡστόσο ἐπανεργοποιεῖται γιά νά ἀπειλήσει τό νόημα τῶν διαλεκτικῶν προσεγγίσεων. Ξαναδιαβάζοντας ὡστόσο τό ἔργο τοῦ Bachelard, πολλά πράγματα νομίζω μπαίνουν στή θέση τους.

Ὁ Bachelard ἦταν ὁ μόνος ἀπό τούς παλιούς ἐπιστημολόγους τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πού, ἐνῶ εἶχε γιά ἀντικείμενο τῶν ἀναλύσεών του τίς φυσικές ἐπιστήμες, δέν τρόμαζε τό «ἀντι-ἐπιστημονικό» χάος μέ τό ὁποῖο ὑπέθεταν οἱ θετικιστές ἐπιστήμονες καί ἐπιστημολόγοι ὅτι τούς ἀπειλεῖ τό διαλεκτικό κοίταγμα τής ὕλης. Ἐπί τῷ πρῶτο ἀκόμη κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του *Materialisme Rationnel*, μᾶς βοηθᾷ μέ τίς παρατηρήσεις του, νά καταλάβουμε καλύτερα τή βαθύτητα καί τήν τόλμη μέ τήν ὁποία ὁ Παπαϊωάννου ἐπιχειρεῖ νά διορθώσει καί νά συμπληρώσει τή μαρξιστική οικονομική ἐρμηνεία στή βάση τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ. Μᾶς βοηθᾷ νά ἐννοήσουμε ὅτι τέτοιες προσπάθειες ἀντί νά ἀχρηστεύουν τή σκέψη τοῦ Μάρξ, τήν ἀνανεώνουν, φωτίζοντας τίς σχέσεις πού τή συνδέουν μ' ἕνα ἐπιτέλους συνεκτικό προβληματισμό που καταφέραμε νά ξαναρθώσουμε μέσα στό δεύτερο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Γιατί, γιά πολλά χρόνια, ἕνας θεωρητικός πού ἤθελε νά εἶναι καί μαρξιστής, σίγουρα δέν ἐνιωθε ἄνετα ἔχοντας νά χωνέψει πῶς ἡ «δεξιά» ἐννοια τοῦ πλουραλισμοῦ ἢ ἡ «ἀστική» νοοτροπία τής σχετικοποίησης τῶν θεωρητικῶν ἀρχῶν ὄχι μόνο δέν ἀντιστρατεύονταν τό πνεῦμα τής θεωρίας τοῦ Μάρξ, ἀλλά τό ἀναζωογονοῦσαν. Γιατί δέν ἦταν εὔκολο γιά ἕναν ἐπιστημολόγο πού ἤθελε νά εἶναι καί μαρξιστής, νά ἀναγνωρίσει στήν ἴδια τή μαρξιστική ὀρθοδοξία μιά ἀπό τίς τόσες αἱρέσεις πού εἶναι σέ θέση νά ἐπεξεργαστεῖ μιά διαχειριζόμενη κοινωνία γιά νά συντηρήσει στήν ἐξουσία τούς διαχειριστές της.

Ἄλλά γιατί ὁ Bachelard μᾶς βοηθᾷ νά παρακολουθήσουμε ἀβίαστα τόν Παπαϊωάννου; Φαίνεται παράδοξο. Ὅμως δέν εἶναι, γιατί μᾶς ἐπιτρέπει νά ἔχουμε μίαν ἀκριβή εἰκόνα τής πραγματικότητας καί τῶν συστατικῶν της, καί γιατί μέσα ἀπ' αὐτή τήν εἰκόνα τής πραγματικότητας, μᾶς ἀποτρέπει ἀπό τό σφάλμα νά δοῦμε στό μισό τής ὕλης, τήν ἰδεαλιστική ἀφαίρεση τής ὕλης. Ἄς γίνουμε σαφέστεροι.

Στά 1953, ὁ Bachelard ὑποστήριζε ὅτι ἡ χημεία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος. Αὐτό τό μέλλον εἶναι σοβαρό, ἔλεγε. Φτάσαμε σ' ἕνα σημεῖο τής ἱστορίας ὅπου τό μέλλον τής χημείας δεσμεύει τό μέλλον τοῦ ἀνθρώπινου γένους· τόσο πολύ ἀληθεύει πῶς ἡ μοίρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δεμένη μέ τή μοίρα τῶν σκέψεών του (ὀ.π. σσ. 4-5), πρᾶγμα πού μπορούμε νά ποῦμε ὅτι συνέβη καί μέ τή θεωρία τοῦ Μάρξ, ἀπό τή στιγμή πού καθορίζει ὡς ἱστορική δύναμη τήν οἰκονομία, τό κράτος καί τήν ἰδεολογία, σ' ἕνα δοσμένο κοινωνικό πλαίσιο. Ὁ Bachelard διακρίνει ἕνα φαντασιακό ὑλισμό ριζωμένο στό ἀσυνείδητο κι ἕναν λογικά ἐπεξεργασμένο ὑλισμό πού εἶναι ριζικά ἀντίθετοι μεταξύ τους, ἀλλά συνυπάρχουν, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος πείθεται μέ τίς εἰκόνες καί τά ὄνειρα ἀκριβῶς ὅπως πείθεται μέ τόν ὀρθό λόγο καί τό πείραμα (ὀ.π. σ. 17). Ἐτσι τήν ἴδια στιγμή πού κάνει ἐπιστήμη ἢ οἰκονομικό management μπορεῖ νά ζεῖ καί μίαν ὄνειρική ζωή. Ἄλλά εἴτε ζεῖ στό βασίλειο τής μέρας ἢ τῶν ἰδεῶν εἴτε ζεῖ στό βασίλειο τής

νύχτας ή τῶν εἰκόνων, ἐξακολουθεῖ καί ὑπάρχει μέσα στό βασίλειο τῆς ὕλης ὅπου χωνεύτηκε καί ὁ ἰδεαλισμός καί ὁ ἀφελῆς ὕλισμός. Μέσα ἀπό μιά τέτοια διευθέτηση τῶν δυϊστικῶν σχημάτων, τό εἶτε/εἶτε πού χώριζε τό πνεῦμα ἀπό τήν ὕλη, τήν ψυχή ἀπό τό σῶμα δίνει τή θέση του σέ μιά διπλή κατάσταση πού κάποτε βιώθηκε λειψά κι ἀποστερημένα καί τώρα μπορεῖ νά βιωθεῖ πληρέστερα κι εὐτυχέστερα καί νά προσδιοριστεῖ μέ ἀνάλογο τρόπο.

Ἐνα τέτοιο σκεπτικό ἀναιρεῖ τή διάκριση βάσης καί ἐποικοδομήματος καί ἀποτρέπει τόν κίνδυνο μιᾶς μονομεροῦς θεώρησης πού θά ἀπολυτοποιοῦσε στοιχεῖα ἢ παράγοντες πού διαπλέκονται στή δυναμική τους. Τήν ἀπολυτοποίηση τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος καί τήν ἀνάδειξη τῆς τεχνικῆς ὡς πρωταρχικῆς προσδιοριστικῆς δύναμης τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ζητᾶ νά διορθώσει ὁ Παπαϊωάννου στή μελέτη του *Οἰκονομική ἐρμηνεία τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ*. Ἐπιχειρώντας κάτι τέτοιο, δέν παραλείπει ἐξάλλου νά ἀναφέρει ὅλες ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις πού ἔχει γιά συνεργό του τόν ἴδιο τόν Μάρξ. Κατά τόν Παπαϊωάννου, ἡ διαίρεση τῆς ἐργασίας δέν ἐξηγεῖ ἀπό μόνη της τόν ταξικό διαφορισμό πού παρατηρεῖται μέσα σέ ποικίλους κοινωνικούς σχηματισμούς. Τό γεγονός ὅτι ἡ Μαρξιστική θεωρία παρέβλεψε τό ρόλο πού παίζει ἡ ἰδεολογική ἢ ἡ πολιτική ἐξουσία στόν ταξικό διαφορισμό τῆς κοινωνίας τήν ἐμπόδισε νά ἀναγνωρίσει τήν κρατικοποίηση τῆς οἰκονομίας καί τό ρόλο τῆς γραφειοκρατίας στή διαχείρισή της. Τῆς στέρησε ἔτσι τή δυνατότητα μιᾶς αὐτο-ἀναγνώρισης ἀλλά καί μιᾶς αὐτο-κριτικῆς γιά τήν πολιτική ἐξουσία πού ἡ ἴδια ἄσκησε, κατά τήν ἐφαρμογή της πάνω στήν οἰκονομία στό πλαίσιο τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ. Στίς περιπτώσεις αὐτές τό κράτος δέν ἐνέχει τή θέση ἐποικοδομήματος ἀλλά βασικοῦ συντελεστῆ. Κατά τόν Παπαϊωάννου, ὁ Μάρξ γενικεύει τήν καθυπόταξη τοῦ κράτους στήν κοινωνία πού ἐπέτυχε ἡ ἀστική τάξη στή Δύση ἀποτελώντας ἔτσι «τό μοναδικό καθεστῶς στήν ἱστορία ὅπου ἡ ταξική διάρθρωση προσδιορίζεται ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τό βαθμό ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ἀπό τίς ἀντίστοιχες οἰκονομικές-παραγωγικές σχέσεις» (ὀ.π.σσ. 221-223). Καί τήν ἀπολυτοποιοῦσε, παραβλέποντας «τήν κατ' ἀνάγκη σχετική ἰσχύ κάθε θεωρίας» πού καί ὁ ἴδιος καί ὁ Engels εἶχαν ἐπισημάνει. Βέβαια στή μελέτη πού ἀκολουθεῖ μέ τίτλο *Βιομηχανία καί κοινωνία*, ὁ Παπαϊωάννου ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Μάρξ μ' ὄλο πού δεσμευόταν ἀπό τήν ἐμβρυώδη κατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς ἐποχῆς του, κατόρθωσε νά διατυπώσει μιά θεωρία τῆς καπιταλιστικῆς ἐξέλιξης πού ἐξακολουθεῖ καί σήμερα νά μένει ἡ μόνη στό εἶδος της» (ὀ.π. σσ. 247-248).

Ἐτσι αὐτό πού κάνει ὁ Παπαϊωάννου σ' αὐτή τήν τελευταία μελέτη τοῦ τόμου εἶναι μιά ἐπισκόπηση τῶν μεταμορφώσεων τοῦ καπιταλισμοῦ μετά τόν Μάρξ ἕως τό 1913. Κατά τόν Παπαϊωάννου ἡ ἔναρξη τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου σημαδεύει τήν ἀρχή τοῦ τέλους τοῦ καπιταλισμοῦ πού εἶχε ὑπόψη του ὁ Μάρξ καί τήν ἀπαρχή μιᾶς «μεταβατικῆς περιόδου» τό φωτισμό τῆς ὁποίας ὁ συγγραφέας εἶχε τήν πρόθεση νά ἐπιχειρήσει μέσα σέ μίαν ἄλλη μελέτη ἀναζητώντας τίς δυνατότητες νά συλλάβει ἢ ἔστω καί νά διαβλέψει τό τέρμα της».

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΔΕΛΗΓΙΩΡΓΗ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ